

Met dit artikel aan de hand van onze bekende streekgenoot J.G.M. Boon willen wij een aanvang maken met een reeks over de „IJsselsteinse Oranjes”. In dit jaar van het bezoek van onze vorstin aan de Baroniestad en met voor 1984 de herdenking van het sterfjaar van Willem van Oranje lijkt het ons gepast om de relatie van het koningshuis met IJsselstein nader te belichten.

Zoals bekend kwam het IJsselsteinse goed in 1551 door het huwelijk van Anna van Buuren met Willem van Oranje in het bezit van het huis van Oranje Nassau en is onze koningin titulair Baronesse van IJsselstein.

In dit eerste artikel wordt ingegaan op de persoon van Willem van Oranje en in een volgend artikel hopen wij meer in te gaan op de relatie van Willem van Oranje met IJsselstein.

Van Nassau tot Oranje-Nassau

door J.G.M. Boon.

Willem van Oranje

Tussen Dillenburg 1533 en Delft 1584 ligt de levensweg van Prins Willem I, de Vader des Vaderlands, die in de Nederlanden het oranje als symbool van onafhankelijkheid verhief boven het aloude heraldisch blauw van diens geslacht Nassau. Het is algemeen bekend, hoe belangrijk de Willem de Zwijger-episode in de ontwikkelingsgang van onze natie is geweest. Als hoge autoriteit in de kring van dienaren en adviseurs van de soeverein over de Nederlanden voerde hij als eerste openlijk oppositie tegen het beleid van de landsheer, de in Spanje gezetelde Philips II die immers ook koning van dat land was. En toen in de Nederlanden het gekrenkt rechtsgevoel verzet ocriep en de heer der Nederlanden vanuit het verre Spanje zijn gezag met harde hand wilde handhaven, greep ook Prins Willem naar de wapens en werd daardoor de ziel en leider van de ontvlamde opzienbare opstand in de Nederlanden. Philips II beschouwde hem echter als „de voornaamste rustverstoorder der Staat” en deed hem in 1580 in de ban, inhoudend dat op zijn hoofd een prijs werd gesteld met het dramatisch gevolg dat de Prins op 10 juli 1584 werd vermoord.

Prins Willem van Oranje heeft zijn eigen stempel gedrukt op het tijdperk, waarin staat en samenleving in heftige beroering waren geraakt door veranderde omstandigheden en opvattingen in maatschappij en kerk. In allerlei vertakkingen openbaarden die zich en vormden een haard van conflicten met een verscheurende werking. De geschiedenisboeken staan er vol van, al zijn tal van uitbarstingen als op zichzelf staande feiten en voorvallen een eigen leven gaan leiden, al dan niet met de nadruk op heldhaftige of noodlottige elementen. De Prins, gesteund door zijn positie, intelligentie en overtuiging heeft op beslissende momenten actie gevoerd tegen bedenkelijke ontwikkelingen. Op al zijn vaak gedurfde en unieke acties is hij door alle tijden heen beoordeeld en nog steeds staat zijn leven en werk als het ware in de actualiteit. Maar al is hij geworden tot een nationale figuur, natuurlijk was hij ook een mens van vlees en bloed en tevens een kind van zijn tijd. En als zodanig heeft hij zich eveneens gemanifesteerd. Ook daarvan kennis te nemen, is het ongeschreven en welhaast onbegrensde recht van belangstellenden voor de groten der aarde of natie, van welke rang of

stand zij ook moge zijn (geweest). En het is ook waar, tussen leven en werk bestaat nu eenmaal een hechte relatie.

De Vader des Vaderlands in de Nederlanden te laten functioneren zonder kennis te dragen van de positie en tradities van zijn zonder meer illustere geslacht Nassau, leidt tot een vertekend beeld. Populair gesteld zou men hem hier te lande kunnen introduceren als een eenvoudige landjonker van Dillenburg, die door een even onverwachte als verrassend kapitale erfenis van zijn neef René van Chalon in een droomrol van Prins van Oranje te Breda terecht kwam, aan het hof van keizer Karel V (de heer der Nederlanden) een flonkerende rol ging vervullen, om vervolgens met succes naar de hand van de erfdochter van een uiterst vermogend edelman te dingen. Met zo'n romantisch verhaal zou men speciaal in IJsselstein terecht kunnen, want bedoelde rijke erfdochter was namelijk Anna van Buren, die o.a. als vrouwe van IJsselstein door haar huwelijk met Prins Willem in 1551 een nieuwe baron van vorstelijke huize naar IJsselstein bracht.

De overkomst van de jeugdige Willem van Nassau naar Nederland was louter het gevolg van zakelijke afspraken binnen dit geslacht, dat verdeeld was in een Dillenburgse en een Nederlandse tak. Zou de ene tak in mannelijke lijn uitsterven, dan zouden de goederen overgaan op de andere tak. Erfopvolging in de vrouwelijke lijn hadden de Nassau's uitgesloten. Dochters kregen als erfdeel een som gelds of een plaats in een klooster. In 1544 was de te Breda gezetelde Nederlandse tak in mannelijke lijn uitgestorven door de plotselinge dood van de jonge René, die zich had genoemd naar een van moederszijde toebedeeld gebied Chalon. René had zich in zijn testament gehouden aan de eertijds in de familie gemaakte afspraak en dus kreeg de Dillenburgse Nassau de Nederlandse goederen in handen, overigens voor de tweede keer in een tijdsbestek van een halve eeuw, want ook de vader van René van Chalon was om dezelfde reden vanuit Dillenburg naar Breda overgekomen. Eigenlijk had in 1544 graaf Willem van

Nassau, bijgenaamd „de Rijke”, de Nederlandse goederen in handen moeten krijgen inplaats van zijn 11-jarige oudste zoon Willem. Maar door de ontwikkelingen op Dillenburg sedert 1530 kon daarvan geen sprake meer zijn, want de Keizer zou de Duitse graaf Willem de Rijke zeker niet hebben erkend.

Willem de Rijke was zijn vader in 1516 opgevolgd als graaf van Nassau-Dillenburg. Zijn oudste broer Hendrik III had toen Dillenburg al lang verlaten om zich in Breda voor te bereiden op de taken, die hij aldaar zou moeten overnemen van zijn kinderloze oom Engelbrecht II en waarmee hij al in 1504 was belast geworden. Naar aanzien, positie en rijkdom kon de Dillenburgse graaf nauwelijks in de schaduw staan van zijn broer Hendrik, de trouwe en invloedrijke dienaar van de Keizer, ja zelfs een van diens opvoeders toen deze machtige vorst nog kind was. Maar de contacten tussen Dillenburg en Breda bleven goed, mede vanuit hun gemeenschappelijk streven: de instandhouding van het Huis Nassau. In 1529 verloor graaf Willem zijn vrouw Walburg van Egmond, die hem twee dochters had geschonken. Dit leed was diens broer te Breda niet onbekend, want zowel zijn eerste als zijn tweede vrouw waren jong overleden en inmiddels was Hendrik voor de derde keer getrouwd. Hij had slechts één zoon, René genaamd, die in 1519 was geboren. Het zag er dus naar uit, dat die zowel in Nederland als in Duitsland zou moeten gaan functioneren en eigenlijk ook in Frankrijk vanwege het aldaar gelegen omvangrijke goederenbezit. Natuurlijk hebben beide broers hun opvolging in het oog gehouden. En toen de 43-jarige graaf Willem een tweede huwelijk overwoog, stelde Hendrik hem „geschikte” candidates voor. Maar Willem had andere inzichten over familiebelang en persoonlijk geluk. Bovendien werd hij gekweld door een geestelijke strijd, twijfels als er in zijn geloofsleven waren ontstaan door de denkbeelden van Luther. In 1530 schaarde hij zich achter de Augsburgse Confessie, wat inhield dat hij zijn onderdanen vrij liet in geloofszaken.

Kort na het overlijden van zijn vrouw in

1529 werd hij geroepen de voogdij op zich te nemen over de vier jonge kinderen van de in dat jaar eveneens overleden graaf van Hanau, over wie hij ook voogd was geweest toen deze als 19 jarige in het huwelijk trad met Juliana van Stolberg. Voor de 25-jarige weduwe zal de veel oudere graaf ongetwijfeld een steun zijn geweest. In godsdienstig opzicht waren ze dicht bij elkaar komen te staan, want van huisuit was Juliana van Stolberg een overtuigd aanhangster van de kerkhervormer Luther. Dat het in 1531 tussen beiden tot een huwelijk kwam, zal de ingewijden niet hebben verbaasd. Dillenburg werd in die tijd uitgebreid en verfraaid, waarvan het praktisch nut in de loop der jaren zou blijken.

De jeugd kreeg in 1531 al meteen de overhand op Dillenburg door de zes kinderen uit de eerste huwelijken van beide ouders. Maar er zouden nog twaalf kinderen, waarvan „onze” Willem (geboren in 1533) de eerste was, worden geboren en ook twee pleegkinderen werden in dit gezin opgenomen. Dat er op Dillenburg een speciale huisorde werd ingesteld, wekt geen verbazing. Maar de centrale figuur bleef

moeder Juliana, daartoe in staat gesteld door een goede gezondheid, een sterke en gave geest en rijkdom aan geestelijke talenten. De bewaard gebleven brieven van haar spreken hieromtrent boekdelen en het is niet misplaatst, wellicht zelfs onweerlegbaar, dat haar oudste zoon niet de „Vader des Vaderlands” had kunnen worden zonder de meegekregen talenten en ontvangen morele steun van zijn „Moeder des Vaderlands”, een eretitel die Juliana van Stolberg toekomt. En zeiden haar kinderen niet reeds van haar: „God geve dat wij naar haar mogen aarden!”

Het kan niet anders, dat aan de geestelijke vorming in evangelische geest veel aandacht is besteed op Dillenburg. Een eigen school werd gesticht met bekwame leerkrachten en graaf Willem richtte in zijn gebied Latijnse scholen op met een evangelische grondslag, waar de kinderen werden rijp gemaakt voor verdere studie op de universiteiten te Wittenberg en Marburg. Welk een verschil met de Nederlanden, waar zich een felle geloofsstrijd zou ontwikkelen en op geen enkele wijze sprake was van enige tolerantie op kerkelijk terrein. Doodstraf, verbanning, verbeurdverklaring van goed was hier aan de orde. En als men daarbij, als gevolg van de slechte economische toestanden, de macht van het proletariaat ziet groeien en steden en adel vechten om behoud van hun rechten, dan is toch duidelijk dat gewelddadigheden als de beeldenstorm een mengvorm van openlijk protest is geweest tegen de heersende klasse. En niemand zal hebben kunnen voorzien, hoe precies de sociale onrust zich zou gaan manifesteren of zou escaleren. Maar bij de komst van Prins Willem naar Nederland was de onrust nog niet ten top gestegen.

Toen te Dillenburg de laatste wilsbeschikking van de gesneuvelde neef René, de steunpilaar waarop het daadwerkelijk gezag van Keizer Karel V in de Nederlanden steunde, bereikte, zal er waarschijnlijk sprake zijn geweest van consternatie door tegengestelde belangen. Het traditioneel streven tot behoud van gezag en macht van het geslacht Nassau telde zwaar, maar wat was het een Dillenburgse Nassau waard om in de Nederlanden de Keizer, die

op godsdienstig gebied van geen tolerantie wilde weten, te gaan dienen? En had een Dillenburg nog wel zoveel gezag en aanzien aan het hof als de vroegere Nassau's? In elk geval was graaf Willem zelf niet meer aanvaardbaar voor Keizer Karel als gevolg van zijn ketterse opvattingen. Neef René heeft dit onderkend, zo de Keizer hem dat al niet verteld zou hebben, en verhief dan ook de oudste zoon van graaf Willem tot erfgenaam. Zeker bij moeder Juliana zullen twijfels en zorgen over haar oudste zoon, die als elfjarige knaap naar Breda zou moeten vertrekken, hartzeer hebben gegeven. Zijn verdere vorming zou in handen komen van vreemden en het zal op Dillenburg zwaar zijn gevallen, dat opvoeding in de Rooms-Katholieke leer onvermijdelijk was overeenkomstig de eis van de Keizer. Maar men heeft er in berust, want de grootheid en de toekomst van het Huis Nassau was ermee gemoeid. En leefde toen nog niet de hoop, dat door een algemene geloofsbelijdenis scherpe tegenstellingen op godsdienstig gebied zouden uitblijven?

De jeugdige Willem van Nassau nam te Breda vrijwel meteen de titel van Prins van Oranje aan, zoals dat ook René had gedaan op ongeveer dezelfde leeftijd doch toen zelfs de geslachtsnaam Nassau naar de tweede plaats had geschoven door de naam „van Chalon” als eerste te gaan gebruiken. Dat was een voorwaarde geweest van zijn oom, die hem de in Frankrijk gelegen goederen Chalon en het prinsdom Oranje had nagelaten bij gebrek aan nazaten. In het Nassau-wapenschild bracht hij toen ook de wapensymbolen van Chalon-Oranje (de jachthoorn) in en voegde daaraan toe de wapenspreuk: Je maintiendrai Chalon, later gewijzigd in Je Maintiendrai Nassau. René had de in Frankrijk gelegen goederen geërfd van de broer van zijn overleden moeder Claudine van Chalon. In dienst van Karel V als bekwaam veldheer was deze in 1530 gesneuveld op 28-jarige leeftijd, zoals gezegd kinderloos. René voldeed aan de bepaling in het testament en ging zich dus Van Chalon, Prins van Oranje enz. noemen. De grote waarde van het bezit van het prinsdom Oranje was, dat de titelvoerder de waardigheid van een soevereine Prins bezat, dus beschouwd

kon worden als een vorst van een onafhankelijk staatje. Ook de jonge Willem van Nassau achtte deze titel hoog en sedertdien zijn de Nederlandse Nassau's in naam meer Oranje dan Nassau geweest. Aanvankelijk was niet duidelijk of zij zich Nassau-Oranje of Oranje-Nassau moesten noemen, maar Frederik Hendrik voerde de naam Oranje-Nassau als de officiële in. Na de dood van koning-stadhouder Willem III in 1702 was de tak van Willem de Zwijger uitgestorven, waarna over diens nalatenschap langdurig meningsverschillen bestonden. Ook de titel van baron van IJsselstein was hierbij in het geding, maar in 1732 kwam er eindelijk een oplossing ten gunste van het geslacht Nassau. Die hadden bedongen de titel van Prins van Oranje te mogen blijven voeren, hoewel dit prinsdom toen al lang bij Frankrijk was ingelijfd en er dus sprake was van een loze titel. Door de overeenkomst van 1732 zouden de nakomelingen van Willem IV (de zoon van de in 1711 bij de Moerdijk verdrongen Johan Willem Friso) in mannelijke en vrouwelijke lijn deze titel mogen blijven voeren. De „Prins van Oranje” was in de Nederlanden inderdaad een begrip geworden en toen in 1813 Nederland de onafhankelijkheid herkreeg, na bij Frankrijk ingelijfd te zijn geweest, werd alom de terugkeer van de in 1795 verdreven Prins van Oranje begeerd. Het was ondenkbaar, dat hij zich niet als een Oranjevorst op de Nederlandse troon liet zetten. De Grondwet legde deze titel dan ook vast voor de troonpretendent, zij het in de vorm van Prins van Oranje-Nassau. Thans is de titel van prins of prinses Van Oranje-Nassau in ruime mate vergeven aan leden van ons koningshuis, waaronder ook aan prinses Margriet en haar kinderen. De naam Nassau is in de Nederlanden totaal verbleekt, hoewel ook de graven Adolf en Lodewijk van Nassau, broers van onze Prins Willem, vanuit Dillenburg de Nederlandse zaak hebben gediend. In het eerste uur van de opstand lieten zij echter het leven maar zijn verre ten achter gebleven bij de roem en vaderlandsliefde van broer Willem. Zelfs graaf Jan van Nassau, eveneens een broer van Willem de Zwijger en degene die beschouwd moet worden als de grote kracht achter de

Unie van Utrecht - het fundament van de Republiek van de Verenigde Nederlanden zoals tot aan 1795 heeft gefunctioneerd - is geen nationale figuur geworden, ook al heeft men een standbeeld voor hem opgericht op het Utrechtse Domplein. Kan het zijn, dat het ontbreken van het „Oranje-symbool” hier parten speelt?

Terug naar de 11-jarige Willem van Nassau, die omstreeks 1545 definitief uit een hecht gezinsverband werd gehaald om zich in Breda te gaan voorbereiden op het behartigen van rechten en plichten, die hem bij testament waren ten deel gevallen. Veel werd van hem verwacht, want al eeuwen lang waren de Nederlandse Nassau's trouwe dienaren van de landsheer geweest, die bovendien in de centrale regering een grote invloed hadden. Geen geringe taak stond hem dus te wachten, evenmin een enorme rijkdom, zoals algemeen wordt gesteld. De te Breda gezetelde Nassauer was al lang niet meer de edelman, die zelf zijn goederen beheerde op de wijze zoals de graaf op Dillenburg dat deed. Al gedurende enige generaties waren zij de grote figuren aan het hof van de landsheer, door hun enorme rijkdom in staat om de bloem der natie met elkaar in contact te brengen en tevens op hun slot te Breda een weelderig hofleven erop na te kunnen houden. Dit vergde veel geld en toen de jeugdige Willem omstreeks 1545 naar de Nederlanden kwam, was een zuinige hofhouding een vereiste.

Vooraf door Hendrik III, de vader van René, was het oude Bredase slot tot hoog aanzien gebracht, niet in het minst door de nieuwbouw overeenkomstig de eisen die aan een hecht verdedigingswerk gesteld werden, waarin centraal stond het hoofdgebouw dat als paleis moest functioneren. Het weelderig en luxueus hofleven stond op een hoog peil, vooral door de beoefening van en belangstelling voor wetenschap en kunst. Hendrik's derde echtgenote Menzia de Mendoza heeft hierop grote invloed uitgeoefend en zij heeft er veel toe bijgedragen, dat Nederlandse en Spaanse opvattingen tot elkaar kwamen. Het huwelijk van Hendrik III met de rijke erfdochter van Mendoza, Menzia geheten, markiezin van

Zenette, had de luister en het aanzien van het huis Nassau aanmerkelijk verhoogd. Dat de in 1524 gesloten echtverbintenis tussen de ruim 40-jarige Nassauer en de 16-jarige afstammeling van een van de rijkste en aanzienlijkste geslachten van Spanje staatkundige en zakelijke belangen moest dienen, wekt geen verwondering. Karel V was in elk geval een groot belanghebbende en als koning van Spanje had hij het recht een geschikte levenspartner te kiezen, dit naar de gebruiken des lands. In elk geval wilde hij voorkomen, dat zij haar hand zou geven aan één van de groten onder de Spaanse adel tot nadeel van zijn eigen positie. De hertog van Alva had Menzia al voorbestemd voor zijn kleinzoon, de latere hertog van Alva die zich berucht heeft gemaakt in de Nederlanden.

De aan Hendrik III als het ware aanbevolen bruid was overigens geen kwestie, die spoedig beklonken werd van zijn kant. Veelvuldig overleg met zijn broer op Dillenburg had hij nodig om tot een beslissing te komen. Problemen had hij met de eis, dat hij de titel van markies van Zenette, waarop hij recht kreeg, moest laten voorgaan boven die van zijn eigen geslacht. De voorwaarde, dat hij de bruid een weduwengoed uit zijn Nederlandse bezittingen moest schenken, waarmede hij dan zijn zoon zou benadelen, daaraan wenste hij in geen geval te voldoen; hij was de mening toegedaan dat Karel V daar maar voor moest zorgen. Uiteindelijk kwam er een regeling tot stand, waarbij werd bepaald dat bij kinderloos blijven van dit huwelijk de door Menzia ingebrachte Spaanse goederen weer zouden terugvallen aan het huis Mendoza.

Jarenlang heeft Hendrik III te Spanje gewoond, maar vanaf 1530 ongeveer vertoefde hij voornamelijk in de Nederlanden, aanvankelijk in zijn te Brussel staand „paleis de Nassau”. De laatste jaren van zijn leven sleet hij echter in Breda zonder vervreemd geraakt te zijn van zijn familie in Duitsland. Integendeel, zijn Menzia had zelfs Duits geleerd om te kunnen verkeren in de kring van de Nassau's.

In 1538 overleed Hendrik III, de markies van Zenette dus, en graaf Willem kwam onmiddellijk vanuit Dillenburg over om de zaken te Breda te regelen. Hendrik's testament wees zijn zoon René als enige

erfgenaam aan, aan Menzia werd slechts vermaakt wat zij tijdens haar leven van haar man had ontvangen. Geen weduwengoed viel haar ten deel, waarop zij naar de gewoonte in dit land aanspraak had kunnen maken. Maar zij wenste slechts vriendschappelijk overleg over zaken, die verschil van opvatting zouden kunnen opleveren. Toch moet de keizer er aan te pas zijn gekomen om een en ander nader te regelen, blijkens diens uitspraak dat zij kostbare voorwerpen gedurende haar leven mocht behouden maar die echter na haar dood dienden terug te keren naar de Nassau's.

Menzia reisde terug naar Spanje en hertrouwde in 1540 met Ferdinand van Arragon, welk huwelijk ook kinderloos bleef. Zij overleed in 1554 en tot haar erfgenaam benoemde zij Don Louis de Requesens, die later ook in de Nederlanden bekendheid zou krijgen als opvolger van de landvoogd Alva. Na Menzia's dood kon Prins Willem slechts met moeite de kostbaarheden terug krijgen,

zoals de keizer in 1539 had bepaald.

Over deze Menzia, die zo'n lange tijd de naam Nassau heeft gedragen, is weinig bekend, doch ook zij was even getalenteerd als haar schoonzuster Juliana van Stolberg op Dillenburg. Haar rijkdom strekte zich echter niet uit tot het moederschap en alzo verbleekte reputatie en bekendheid, maar bij de komst van de 12-jarige Dillenburger was Breda natuurlijk nog lang niet ontdaan van de tradities en de grote faam, die graaf Hendrik en Menzia aan Breda hadden gegeven.

De wegen voor de jonge Prins van Oranje lagen geplaveid met de beste mogelijkheden voor een glansrol in de Nederlanden, die hij van meet af aan heeft aangegrepen. Maar wat was er van de invloed van „Breda” over na twintig jaar? En hoe werd de baronie van IJsselstein, die toch bijdroeg tot de hoge positie van haar baron, betrokken bij het landsbelang dat Prins Willem zo zeer ter harte ging? Het antwoord vergt een tweede verhandeling, die ik uw redactie aanbeveel.

Stoombargedienst

TUSSCHEN

Utrecht-Vreeswijs en IJsselstein.

terdienst gereld uittevoeren

**Zondag 4 Januari
1880, zullen de
Stoombarges weder
beginnen de Win-**

DE DIRECTIE.
